

М. І. ОТРОШ**ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН
СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ З ДЕРЖАВАМИ, ЗОКРЕМА З УКРАЇНОЮ**

В статті ставиться задача дослідження проблеми правових особливостей дипломатических отношений Святого Престола с государствами, в частности с Украиной.

The article sets the task of researching the problem of legal peculiarities of diplomatic relations of the Holy See with states, in particular with Ukraine.

Дипломатичні відносини, які підтримує Апостольський Престол з державами, мають не лише багатомістову історію, але й свої правові особливості. Саме тому це питання може викликати не лише науковий інтерес, але й має практичне значення для держав, які підтримують дипломатичні відносини зі Святим Престолом. Проте, наскільки нам відомо з публікацій зарубіжних і вітчизняних авторів, проблематика дипломатичних відносин Святого Престола з державами у такому розрізі взагалі не досліджувалася у міжнародному праві. Отже, у цій статті ставиться завдання започаткувати дослідження порушеного питання та у цьому контексті коротко викласти католицьке вчення про державу, що, на нашу думку, допоможе глибше зрозуміти і правові особливості дипломатичних відносин Святого Престола з державами.

Проблема призначення держави і ставлення до неї завжди займала важливе місце у християнській суспільній думці. Отці церкви розробляли християнське вчення про державу, критично переосмислюючи твори політичних мислителів античного світу. Згідно з Августином люди об'єднувалися в державу, прагнучи до внутрішнього миру та безпеки. Детально християнська теорія держави була розроблена у середньовічній схоластиці Фоною Аквінським, Дунсом Скотом, Ф. де Вікторією та Ф. Суаресом. Відповідно до цієї теорії об'єднання людей в державу відповідає природному закону і зумовлюється їхньою схильністю до суспільного життя; оскільки сам Бог є творцем людської природи, то процес утворення держави відбувається з волі Божої. Метою держави є загальний добробут громадян - як матеріальний, так і духовний; політична влада встановлена Богом, але її конкретні форми і конкретне використання залежать від волі людей і можуть суперечити божественним задумам (напр., тиранія правителя, який не виконує своїх зобов'язань перед підданими), з чого випливає право підданих на повстання проти правителя. Таким чином, важливими рисами католицького вчення про державу було визнання її необхідності, а також неминучість підпорядкування владі й водночас відмова від абсолютизації ролі держави у суспільстві.

Особлива роль церкви у середньовічному європейському суспільстві обумовила тісну взаємодію церковних і державних інститутів. Клірики, які протягом

століть були найбільш освіченим прошарком суспільства, постачали основні кадри для державної адміністрації; багато ієрархів робили визначальний вплив на прийняття політичних рішень. Водночас багато правителів, використовуючи у своїх інтересах авторитет церкви, намагалися поставити духовенство під свій контроль.

У Новий час відбулося майже повне звільнення держави від церковного впливу, що, однак, не означало, що держава стала світською, оскільки духовенство звичайно опинялося у підпорядкуванні у державної влади, користуючись водночас перевагами офіційної державної церкви. Постійна взаємодія церковної ієрархії зі сформованими у Середні віки суспільними та державними структурами зумовила тривале неприйняття значною кількістю церковних діячів ідей нового суспільного ладу та державного устрою, які дістали поширення в епоху Просвітництва (особливо після Французької революції).

Протягом XIX ст. церковна влада, як правило, виступала на захист традиційної монархії та принципів легітимізму, відхиляючи вимоги ліберальних політичних реформ. Не в останню чергу це було пов'язано з тим, що ліберальні діячі часто проповідували антиклерикальні ідеї, розглядали церкву як гальмо соціального прогресу і намагалися повністю усунути її зі суспільного життя. Внаслідок цього в останній чверті XIX ст. загострилися суперечності між Католицькою церквою і державною владою у низці країн (у Франції, Італії, Іспанії, деяких країнах Латинської Америки)¹.

Принципове значення має відносно нейтральне ставлення церкви до форм державного устрою. Церква виконує свою місію серед різних народів, які мають різні культурні та політичні традиції. Однак від форми політичної влади можуть залежати можливості виконання місії церкви. Тому цілком нейтрально церква може ставитися лише до тих політичних режимів, які не зазіхають на права і свободи церкви та окремої людини.

Революційні катаклізми XX ст. і зміни суспільного та економічного характеру суттєво вплинули на соціальне вчення Католицької церкви, в тому числі погляди на державу. В низці церковних документів 1960-90-х років, серед яких слід виділити документи II Ватиканського Собору (насамперед *Gaudium et spes* (Пастирська Конституція про церкву в сучасному світі)² та *Dignitatis humanae* (Декларація про релігійну свободу)³, віддається рішуча перевага демократичним цінностям, визнається принцип світської держави, а також допускається часткове державне регулювання економічного життя в ім'я досягнення соціальної справедливості.

У взаєминах з державами Святий Престол, за словами колишнього керівника зовнішньополітичного відомства Апостольського Престолу кардинала Жана-Луї Торана, керується трьома головними принципами. По-перше, принципом свободи діяльності церкви відповідно до своїх власних норм. Особливо важливою вважається свобода Папи Римського призначати єпископів. По-друге, основоположною є гарантія того, що свобода релігії - це не лише свобода культу, але й справжня свобода населення певної країни, у тому числі в соціальній сфері, що дає змогу церкві мати свої школи, лікарні тощо. По-третє, ключовою є можливість брати участь у суспільному діалозі, спрямованому на досягнення загального добра всього народу, частиною якого є кожна віруюча людина.

Інтереси держав в умовах такої співпраці полягають у тому, що церква формує свідомість громадян, зміцнює моральність суспільства, закликає кожного гро-

мадянина до поваги легітимної влади, утверджує принципи солідарності, сприяє та допомагає діяльності державних шкіл, лікарень тощо. Виступаючи проти цілковитого взаємного розділення церкви і держави, високий представник Святого Престолу, послаючись на Пастирську Конституцію про церкву в сучасному світі «*Gaudium et spes*», звертає увагу на автономність і незалежність церкви та держави у визначених сферах їхньої діяльності й водночас доходить висновку, що церква і держава «приречені» на співпрацю, яка може мати різні форми⁴.

Стратегічні пріоритети зовнішньої політики Святого Престолу пов'язані насамперед із забезпеченням сприятливих умов для виконання місії церкви, віри та віруючих. Саме тому одним з центральних зовнішньополітичних завдань Святого Престолу є захист релігійної свободи віруючих, яка вважається «нарідним каменем людської гідності». Дотримання релігійної свободи розглядається Святим Престолом крізь призму законодавства, політичної та соціально-економічної систем і діяльності органів влади різних країн. У своєму першому зверненні до членів дипломатичного корпусу, акредитованого при Святому Престолі, новообраний Папа Римський Бенедикт XVI також наголосив, що дипломатична діяльність Апостольської столиці спрямована передусім на розвиток релігійної свободи⁵.

При цьому варто мати на увазі, що діяльність Святого Престолу як центру Католицької церкви та специфічного суб'єкта міжнародного права, на відміну від типових держав світу, не має чіткого поділу на внутрішню та зовнішню політику. Остання не базується на вузько національних економічних і політичних інтересах та геополітичних амбіціях а реалізується Апостольським Престолом переважно з огляду на довготривалі інтереси світового розвитку, а це, в свою чергу, також накладає відбиток на дипломатичні відносини Святого Престолу з державами світу.

Діяльність папської дипломатії є виявом політики не Держави Міста Ватикан, а Святого Престолу як верховної влади Католицької церкви. Відповідно до Латеранського договору⁶, підписаного 11 лютого 1929 р. разом з конкордатом і фінансовою конвенцією, Святий Престол користується безперечним суверенітетом у міжнародній сфері. Цей суверенітет є атрибутом, властивим природі Святого Престолу, відповідає його традиціям та потребам виконання у світі відповідної місії.

Отже, Святий Престол спільно з Італією даним договором заснував Державу Місто Ватикан, над якою Святий Престол має виняткову юрисдикцію; при цьому йому в ній належить виключний суверенітет. У свою чергу, ця Держава також користується визнанням міжнародним суверенітетом, невіддільним, однак, від суверенітету Святого Престолу, і виступає інструментом незалежності та суверенітету Папи Римського. У такому разі держави, які не мають наміру підтримувати формальних відносин з Католицькою церквою, користуючись визнанням міжнародним суверенітетом Держави Міста Ватикан, за посередництва Ватикану вступають у відносини зі Святим Престолом. В цьому проявляється ще одна з правових особливостей дипломатичних відносин Святого Престолу з державами.

Однак, у будь-якому випадку дипломатичні відносини, які держави світу підтримують зі Святим Престолом, є відносинами між суверенними суб'єктами міжнародного права і як такі вони не відрізняються від відносин між іншими державами. Проте, ці відносини, які здійснюються посольствами, акредитованими при Святому Престолі, суттєво відрізняються за своїм змістом. Святий Престол прагне розвивати двосторонні відносини з іншими державами світу не в економічній сфері, яка є домінуючою в сучасних двосторонніх взаєминах світських

країн, а переважно у політико-дипломатичній, гуманітарній, культурній, науковій та інформаційній сферах, і ці напрями співпраці накладають відповідний відбиток на дипломатичні відносини Апостольського Престолу з державами.

Істотним аспектом церковної природи дипломатії Святого Престолу є, зокрема, священницький чи єпископський характер папських представництв. Згідно з каноном 364 Кодексу канонічного права апостольські нунції, насамперед зобов'язані беззастанно сприяти більш міцним та ефективним зв'язкам між Апостольським Престолом та місцевими церквами⁷. Ця функція не є суто дипломатичною (і в цьому також проявляється правова особливість дипломатичних відносин Святого Престолу з державами), однак вона тісно пов'язана з діяльністю папських представників, з виконанням ними представницької місії при державі акредитації, з розвитком взаємин церкви з державною владою, а також з вирішенням питань відносин між церквою та державою. Титул Апостольського нунція (фактично всі Апостольські нунції, як і керівник зовнішньополітичного відомства, є архієпископами) як посла Святого Престолу також підкреслює церковну функцію такого представництва.

Розвиток міжнародного співробітництва Святого Престолу супроводжується розширенням дипломатичних відносин з багатьма країнами світу. На даний час Святий Престол підтримує повні дипломатичні відносини з 176 державами світу, а також спеціальні взаємини з Російською Федерацією (на рівні послів) та Організацією звільнення Палестини (директор представництва) і має 118 своїх представництв за кордоном. Частина нунцій одночасно акредитовані в кількох країнах.

Дипломатичні відносини вимагають певних політико-правових умов. Найголовніша з них - визнання де-юре і взаємна згода суб'єктів міжнародного права на встановлення дипломатичних відносин. Після того, як незалежність України було визнано провідними державами світу, Святий Престол ініціював переговори про встановлення дипломатичних відносин з Україною. У ході двосторонніх переговорів, які відбулися у Києві 9–12 січня 1992 р., сторони досягли домовленості про встановлення дипломатичних відносин на рівні Апостольської нунціатури з боку Святого Престолу та Посольства з боку України. 8 лютого 1992 р. Святий Престол офіційно визнав Україну як незалежну державу та встановив з нею дипломатичні відносини⁸.

З метою практичної реалізації домовленостей про встановлення дипломатичних відносин на рівні Апостольської нунціатури та Посольства Папа Римський Іван Павло II 28 березня 1992 р. призначив монсеньйора А.Франко Апостольським нунцієм в Україні, який 19 серпня того ж року вручив вірчі грамоти Президенту України Л.Кравчуку. З боку України відкриття Посольства при Святому Престолі та призначення посла затягнулося на декілька років. За таких обставин відносини зі Святим Престолом змушене було підтримувати Посольство України в Італійській Республіці, що викликало певне невдоволення Апостольського Престолу. Адже відповідно до встановленої дипломатичної практики Апостольської столиці Святий Престол відмовляється підтримувати контакти з іноземними державами через їхніх послів, акредитованих в Італійській Республіці. Зазвичай країни, які не мають можливості відкрити своє дипломатичне представництво безпосередньо при Апостольській столиці, вступають з нею у зносини через свої посольства в інших країнах. Лише 9 вересня 1998 р. був призначений керівник дипломатичного представництва України при Апостольському Престолі за сумісництвом.

У розвитку двосторонніх відносин між Святим Престолом і Україною важливу роль відіграють взаємні візити посадових осіб найвищого та високого рівнів. Великого імпульсу розвитку відносин між Апостольським Престолом і Україною надав державний візит Римського Понтифіка Івана Павла II в Україну, який відбувався з 23 по 27 червня 2001 р. і був дуже насиченим та умовно поділявся на дві головні частини: політичну (де Папа передусім виступав як моральний авторитет і глава Держави Міста Ватикан) та церковну (де єпископ Риму промовляв як глава Католицької церкви). Аналіз двосторонніх візитів та контактів засвідчує велику кількість візитів католицьких ієрархів в Україну і незначну активність українського керівництва в стосунках з представниками Апостольського Престолу, що може свідчити про активність і наступальність дипломатії Святого Престолу як у вирішенні проблемних питань двостороннього співробітництва, так і в просуванні інтересів Католицької церкви на Схід.

Серед тих проблем, які Святий Престол постійно порушує перед Україною з часу встановлення дипломатичних відносин, можна назвати такі: 1) чітке визначення статусу юридичної особи для Католицької церкви (Римо-Католицької та Української Греко-Католицької церков); 2) повернення культових споруд та інших церковних приміщень, які належали раніше Католицькій церкві; 3) інкорпорація спеціальності «теологія» у державну систему освіти; 4) можливість існування середніх загальноосвітніх католицьких шкіл та вищих богословських навчальних закладів, які б визнавалися державою; 5) укладання двосторонньої угоди – конкордату – про статус та умови діяльності Католицької церкви в Україні.

Перше із цих питань обумовлено тим, що чинне українське законодавство не передбачає надання релігійному об'єднанню (церкві) статусу юридичної особи. Так, відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., який є основним нормативно-правовим актом з питань регулювання державно-церковних відносин, релігійні організації, такі, як релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що формуються з вищезазначених релігійних організацій (ч.2 ст.7), набувають статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації їхніх статутів (положень) (ч.1 ст.13)⁹. Отже, згідно зі статтею 7 вищезазначеного Закону релігійні організації, до яких належать і Римо-Католицька церква (РКЦ) та Українська Греко-Католицька церква (УГКЦ), можуть набувати правосуб'єктності юридичної особи. Однак на практиці неможливо реалізувати цю норму, оскільки стаття 14 цього ж Закону не визначає державного органу, який мав би реєструвати ці об'єднання. Таким чином, Закон не передбачає механізму набуття правосуб'єктності юридичної особи релігійним об'єднанням (церквою). Окрім того, у тій же частині 2 статті 7 згаданого Закону говориться, що «релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).» Отже, як випливає із Закону, статус юридичної особи набувають не релігійні об'єднання (церкви), а їхні постійно діючі керівні органи – релігійні центри та управління (патріархія, митрополія, єпархія тощо). Щоб вирішити дану проблему, Святий Престол пропонує внести поправки до Закону або укласти конкордат, який би ввормував статус юридичної особи Католицької церкви.

Актуальним у двосторонніх відносинах між Апостольським Престолом і Україною залишається питанням повернення культових споруд та інших церковних приміщень, які раніше належали Католицькій церкві в Україні. Процес повер-

нення церковного майна релігійним об'єднанням (церквам), у тому числі РКЦ і УГКЦ, вилучених у них за часів СРСР, активно розпочався в нашій державі після підписання Президентом України Л.Д.Кучмою Указу № 279/2002 «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» від 21 березня 2002 р.¹⁰ і триває, незважаючи на різні труднощі, й нині.

У відносинах між Апостольським Престолом і Україною також існують два проблемних (на думку Святого Престолу) питання у сфері освіти, зокрема щодо інкорпорації спеціальності «теологія» у державну систему освіти та можливості існування середніх загальноосвітніх католицьких шкіл і вищих богословських навчальних закладів, які б визнавалися нашою державою. На нашу думку, позитивне вирішення цих питань суперечитиме існуючому в нашій державі, яка є світською, правому порядку, зокрема Конституції України та чинному українському законодавству, які відокремлюють державну систему освіти від церковної (релігійної). Так, частина 3 статті 35 Конституції України проголошує: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви»¹¹. Більше того, у частині 1 статті 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» говориться, що «державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер». Відповідно до частини 5 статті 5 вищезгаданого Закону «усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається».

Що стосується такого питання, як укладення конкордату, тобто двостороннього договору між Святим Престолом і Україною, який би визначав статус та умови діяльності Католицької церкви в Україні, то варто зазначити: Апостольський Престол майже відразу після встановлення дипломатичних відносин з нашою державою почав порушувати цю проблематику. Проте на даний момент українське керівництво відмовляє Святому Престолу в укладенні такої угоди з таких причин: 1) відсутність такої угоди не створює перешкод для діяльності Католицької церкви в Україні; 2) жодних подібних документів Україна не уклала з іншими конфесіями; 3) з огляду на кризу у православ'ї підписання конкордату передчасне¹². Отже, українське керівництво в принципі не виключає можливості укладення в майбутньому конкордату зі Святим Престолом.

Погоджуючись у цілому з першими двома вищенаведеними аргументами, слід також додати, що за такими настійливими намаганнями Святого Престолу чітко простежується його бажання розширити присутність Католицької церкви в Україні та за допомогою укладення конкордату забезпечити їй привілейоване становище серед інших конфесій, які функціонують у нашій державі. До такого логічного висновку ми обов'язково приходимо в результаті неупередженого аналізу положень конкордатів як політико-юридичних документів, укладених останнім часом Святим Престолом з іншими державами, де здебільшого міститься перелік прав, які надаються РКЦ з боку відповідної держави і нею гарантуються. Окрім того, для набуття чинності конкордату правові норми, що включені до нього, повинні бути оформлені як внутрішньодержавні законодавчі акти, тобто держава, яка укладає конкордат, бере на себе зобов'язання привести своє внутрішнє законодавство у відповідність з положеннями конкордату і таким чином ставить

Католицьку церкву в привілейоване становище серед інших конфесій, а це, з правової точки зору, є неприпустимим.

Отже, незважаючи на існуючі на даному етапі в двосторонніх відносинах проблеми, які можуть бути успішно вирішені лише шляхом врахування взаємних інтересів сторін, характерними ознаками сучасних відносин між Святим Престолом і Україною у всіх сферах співробітництва є стабільність, послідовність і продуктивність.

1. *Католическая энциклопедия*. Т. I. – М.: Изд-во Францисканцев, 2002. – С. 1400–1401. 2. *Gaudium et spes / Документи II Ватиканского Собора*. – М.: Paoline, 2004. – С. 336–351. 3. *Dignitatis humanae / Документи II Ватиканского Собора*. – С. 447–556. 4. Газета *L'Observatore Romano* від 25 лютого 2005 р. /www.vatican.va. 5. *Хорунжий Г.* Ватикан: історія і сучасність. – Л.: Місіонер, 2007. – С.168. 6. *Treaty and Concordat between the Holy See and Italy / National Catholic Welfare Conference*. – Washington, DC. – P. 60–82. 7. *Codex iuris canonici*. Citta del Vaticano, 1983. 8. *Табачник Д.В.* Визнання України дипломатичне // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004. - Т.1.- С.197. 9. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 23 квітня 1991 р. // Збірник нормативно-правових актів України щодо діяльності релігійних організацій: Довідковий посібник / Упорядники В.М. Петрик, Г.М. Литвинов. – К., 2004. – С. 7–24. 10. *Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій [Електронний ресурс]: Указ Президента України №279/2002, 21 березня 2002 р.* – Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua / cgi-bin/ laws/main.cgi](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi) (Перевірено 28.06.09.) 11. *Конституція України*. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222 – IV. Станом на 1 січня 2006 року. – К., 2006. 12. *Козлов В.А.* Дипломатія Святого Престолу в постбіполярній системі міжнародних відносин за часів понтифікату Іоанна Павла II: Монографія.. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – С. 124.